

ЗАЛІЗНИЮК В. В.,
ад'юнкт кафедри конституційного
та міжнародного права
(Національна академія
внутрішніх справ)

УДК 342

ПОНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТА ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ

Статтю присвячено дослідженню конституційно-правового статусу політичної партії як суб'єкта виборчого процесу. У статті досліджено права й обов'язки політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, її функції. Демонструються особливості конституційно-правового статусу політичної партії як суб'єкта виборчого процесу щодо правового статусу політичної партії як інституту.

Ключові слова: партія, політична партія, вибори, виборчий процес, виборча система.

Статья посвящена исследованию конституционно-правового статуса политической партии как субъекта избирательного процесса. В статье исследованы права и обязанности политической партии как субъекта избирательного процесса, ее функции. Демонстрируются особенности конституционно-правового статуса политической партии как субъекта избирательного процесса относительно правового статуса политической партии как института.

Ключевые слова: партия, политическая партия, выборы, избирательный процесс, избирательная система.

The article investigates the constitutional and legal status of political party as an electoral subject. It stipulates the rights and obligations of the party as an electoral subject and its functions. The article demonstrates the features of constitutional and legal status of a political party as an electoral subject regarding the legal status of a political party as an institution.

Key words: party, political party, elections, election process, electoral system.

Вступ. Конституція України заклала міцний політико-правовий фундамент країни як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави. Вона задекларувала права та свободи громадян, закріпила поділ влади, наявність у країні всіх необхідних інститутів демократії. Відомо, що демократія є найкращим суспільним устроєм, який нині може існувати. Її прийнято розуміти як владу, що обирається народом. Водночас таке тлумачення демократії не є достатнім для визначення державного устрою, що й зумовило в історії неоднозначність її розуміння [1, с. 84].

Результати дослідження. Конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу певною мірою обумовлюється її майбутньою метою – стати переможцем у виборчому процесі, а отже, правлячою партією.

Конституція України 1996 р. закріпила істотні державні перетворення, що сталися в Україні з набуттям незалежності, проголосила народ сувереном, єдиним джерелом влади в державі. Для того щоб таке проголошення не залишалось декларацією, повинні існувати реальні процедури виявлення та здійснення волі народу, перетворення народовладдя з формального атрибуту держави в реальний політико-правовий інститут і механізм [2, с. 3].

Метою будь-якої політичної партії є прагнення впливати на хід суспільних процесів, причому головним інструментом цього впливу є участь у функціонуванні держави. Партії мають на меті підкорити собі державний апарат і керувати ним, тобто впливати на політичні рішення, прийняті державою [1, с. 12].

При цьому такий вплив із точки зору конституційно-правового статусу політичної партії як суб'єкта виборчого процесу дозволяє розглядати саму політичну партію, з одного боку, як суб'єкта (здійснення влади, участь у державотворенні, виборчому процесі), з іншого – як інструмент реалізації конституційно закріпленого права народу на владу, джерелом якої він є.

У ст. 5 Конституції України проголошено, що єдиним джерелом влади в Україні є народ. Проте що являє собою поняття «народ»? У літературі в широкому розумінні народ визначається як все населення певної держави, у вузькому – лише як виборчий корпус. В історичному матеріалізмі під народом розуміється соціальна спільнота, клас, творець історії. Для традиційного суспільства характерне поняття народу як надособистісної спільноти, яка має історичну пам'ять і колективну свідомість; у народі кожне покоління пов'язане відносинами відповідальності і з прашурами, і з нащадками. Сьогодні на Заході розуміння поняття «народ» змінюється та визначається як сукупність громадян або спільність індивідів. Будучи неподільними, вони поєднуються в народ через громадянське суспільство [2, с. 39]. Отже, у сучасному баченні влада народу – це влада не абстрактної спільноти, а залучення до її здійснення кожного громадянина.

Саме тому конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу відрізняється від правового статусу політичної партії як інституту. Так, конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу нерозривно пов'язаний, певною мірою навіть є похідним від виборця. Загалом конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу умовно можна було б назвати збірною категорією, що поєднує в собі основні права й обов'язки першоджерела влади – народу.

Одне з провідних місць у конституційно-правовому регулюванні статусу політичних партій в Україні посідає закріплення їх прав. Права політичних партій – це закріплені в Конституції України та законах України можливості для здійснення ними відповідних функцій, а фактично для виконання їх ролі в політичній системі нашої держави. Ідеться про вищезазначене перетворення приватних інтересів громадян, різних соціальних верств на загальний політичний інтерес. Перелік політичних прав, які регулюються в Конституції України, Законі України «Про політичні партії в Україні» та інших нормативно-правових актах, є зумовленим баченням законодавця місця й ролі політичних партій у політичній системі України. Політичні партії можуть:

– по-перше, вільно проводити свою діяльність у межах, передбачених Конституцією України та законами України;

– по-друге, брати участь у виборах Верховної Ради України, Президента України, інших органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у порядку, встановленому відповідними законами України;

– по-третє, використовувати державні засоби масової інформації й засновувати власні. Так, із понад 300 політичних партій, що зареєстровані в Україні, більш ніж сто мають власні (засновані ними) друковані видання;

– по-четверте, підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями та громадськими організаціями інших держав, міжнародними й міжурядовими організаціями, укладати угоди про співробітництво та здійснювати інші заходи, які не суперечать законам і міжнародним угодам України. Проте при цьому вони повинні дотримуватися таких умов: політичні партії не можуть укладати угоди, які ставлять їх у підпорядковане або залежне становище стосовно будь-якої іншої іноземної організації чи політичної партії; вони можуть засновувати тільки такі міжнародні спілки чи вступати до таких спілок, статутами яких передбачено створення лише консультативних або координаційних органів;

– по-п'яте, з метою розширення можливостей впливу на соціальні верстви, прошарки, групи, якомога більшу частину суспільства, а також із метою збільшення каналів зворотного зв'язку ідейно, організаційно та матеріально підтримувати молодіжні, жіночі й інші об'єднання громадян, надавати допомогу в їх створенні.

Крім цього, відповідно до конституційного принципу політичної та ідеологічної багатоманітності Закон України «Про політичні партії в Україні» гарантує політичним партіям свободу опозиційної діяльності. Це положення сприяє розвитку політичних партій, їх цивільзованій участі у виборах, більш продуктивному використанню політичними партіями органів державної влади та місцевого самоврядування для реалізації своїх програм, змен-

шенню можливості приватизації ними як названих органів, так і матеріальних ресурсів, формуванню інститутів громадянського суспільства, підконтрольності державної влади тощо. Щоправда, на сьогодні в Україні відсутній закон, який би врегулював правовідносини у сфері здійснення опозиційної діяльності у Верховній Раді України, визначення місця парламентської опозиції у функціонуванні суспільства та держави, принципів відносин між коаліцією депутатських фракцій у Верховній Раді України та парламентською опозицією, забезпечення законодавчих гарантій діяльності парламентської опозиції.

Цей факт негативно впливає на конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу. Адже, отримавши підтримку електорату, політична партія може подолати прохідний бар'єр і стати частиною того чи іншого представницького органу влади. При цьому таке проходження ще не гарантує політичній партії як суб'єкту виборчого процесу входження до провладної більшості й набуття прав та обов'язків правлячої політичної партії. У цьому випадку політична партія реалізує свої повноваження, акцентуючи увагу здебільшого на контрольно-спостережних функціях і пропонуючи альтернативні шляхи розвитку держави чи окремих галузей. Невід'ємним компонентом демократичного суспільства та правової держави є наявність парламентської опозиції як гаранта конституційних прав і свобод громадян та політичної багатоманітності.

Досліджуючи правовий статус політичної партії, треба звернути увагу й на особливості його фінансово-майнової складової. Український законодавець виходить із того, що політичні партії є неприбутковими організаціями. Тому держава гарантує їм право на кошти й інше майно тільки для здійснення своїх статутних завдань. Для цього вони можуть використовувати як власне, так і орендоване рухоме та нерухоме майно, обладнання, транспорт, інші засоби, набуття яких не забороняється законами України.

Правове регулювання фінансової діяльності політичних партій спрямоване не тільки на сприяння ефективному виконанню ними своєї ролі в політичній системі, а й на оздоровлення політичного життя шляхом припинення можливої корупції, особливо серед партійного керівництва [3, с. 169].

Інформація про надходження на рахунок політичної партії коштів, заборонених Законом України «Про політичні партії в Україні», доводиться відповідною банківською установою до відома Міністерства юстиції України. Якщо кошти з джерел, які заборонені законом, надійдуть на рахунок політичної партії, вони мають бути перераховані самою політичною партією до Державного бюджету України або стягнуті в дохід держави в судовому порядку. Для забезпечення рівності політичних партій перед законом, прозорості їх фінансової діяльності законодавець передбачив державний контроль за коштами й майном політичних партій. Повноваження щодо майна, у тому числі коштів, що є власністю політичної партії, здійснюється, відповідно до законодавства України в порядку, передбаченому статутом політичної партії [3, с. 170].

Визначення суб'єктів державного контролю за діяльністю політичних партій має важливе значення в правовому регулюванні їх конституційно-правового статусу. Коло державних органів та обсяг повноважень щодо контролю за діяльністю політичних партій визначаються місцем у політичній системі та у свою чергу зумовлюють можливість політичним партіям цивілізовано виконувати статутні завдання, реалізуючи свою громадсько-політичну роль. Такими органами є Міністерство юстиції України, на яке покладено контроль за додержанням політичними партіями Конституції України, законів України та їх статуту, а також Центральна виборча комісія й окружні виборчі комісії, які покликані здійснювати контроль за додержанням політичними партіями порядку участі у виборчому процесі.

У разі порушення політичними партіями Конституції України й Законів України до них можуть вживатися такі заходи, як попередження й заборона. Під час застосування першого відповідний контролюючий орган видає припис про недопущення протиправних учинків, якщо керівництво політичної партії публічно оголосило намір вчинити їх, і припис про усунення допущених правопорушень, якщо вчинені політичною партією дії не тягнуть за собою іншого виду відповідальності. В останньому випадку її керівництво зобов'язано невідкладно усунути порушення законодавства України та в п'ятиденний термін повідомити відповідний контролюючий орган про вжиті заходи.

Політична партія може бути заборонена за поданням Міністерства юстиції України чи Генерального прокурора України в судовому порядку в разі порушення вимог щодо її

створення й діяльності, установлених Конституцією України, Законом України «Про політичні партії в Україні», іншими законами України. Рішення суду щодо заборони діяльності політичної партії зумовлює припинення її діяльності, розпуск керівних органів та інших структурних підрозділів та утворень, передбачених статутом політичної партії й припинення партійного членства.

Конституційно-правове регулювання статусу політичних партій і громадських організацій в Україні має декілька характерних рис, зокрема, воно відповідає реаліям суспільного розвитку нашої держави. Усього за роки незалежності виникло понад 300 політичних партій, причому декілька з них у своєму розвитку досягли доволі високого рівня (програма, побудована на основі чітких ідеологічних принципів, структура, що відповідає партійному статуту, соціальна база, достатній кадровий потенціал, фіксований членством тощо). Крім того, конституційно-правове регулювання визначає місце й роль політичних партій у політичній системі України, сприяє їм у пошуку суспільної опори у вигляді соціальної верстви або іншої зацікавленої групи. У зв'язку зі зростанням ролі політичних партій у політичній системі України, збільшенням їх впливу на розвиток суспільних відносин значно розширюється його законодавча основа: крім Конституції України та Закону України «Про політичні партії в Україні», діяльність політичних партій регулюється багатьма іншими законами. Із заборонами органам державної влади й місцевого самоврядування, їхнім посадовим особам втручатися у внутрішню діяльність політичних партій, виокремлювати у своєму ставленні будь-яку з них воно сприяє зміцненню самоврядної, громадської основи політичних партій, перетворенню їх на інститут громадянського суспільства тощо [3, с. 170].

Крім цього, конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу обумовлюється історичним розвитком і державним устроєм тієї чи іншої країни. У свою чергу виборче право прямо залежить від демократичного розвитку суспільства й відповідності національного законодавства рівню такого розвитку. Сама по собі політична партія як інститут громадянського суспільства зазнала чималих історично обумовлених змін, що не могло не вплинути на її конституційно-правовий статус у сучасному розумінні.

Помітний вплив на ріст політичного усвідомлення українців здійснила практика австрійського конституціоналізму, особливо західних областей України, сприяла висуненню вимог політичної свободи й демократії як умов незалежності українського народу [4, с. 53].

Політичні партії в сучасному розумінні остаточно сформувалися в середині XIX ст. одночасно з еволюцією виборчого права в напрямі встановлення в більшості країн прямих, рівних і загальних виборів із таємним голосуванням [1, с. 13].

Відтак можна встановити певну взаємозалежність демократичного розвитку суспільства, забезпечення в державі виборчих прав громадян із конституційно-правовим статусом політичної партії як суб'єкта виборчого процесу. Адже значимий конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу та його належне гарантування може мати місце лише в демократичному суспільстві з наявними прямими виборчими процедурами.

Наведене ще раз підкреслює виборчу природу політичної партії та, відповідно, її головне призначення в системі державного будівництва – участь у виборчому процесі та формування органів державної влади від імені громадян, що уповноважили її шляхом віддання своїх голосів на виборах. Інакше кажучи, народ як джерело права, за Основним Законом, переводить політичну партію із суб'єкта виборчого процесу до правлячої партії, що виконує державотворчі функції.

Однією з головних ознак конституційно-правового статусу політичної партії як суб'єкта виборчого процесу є її безпосереднє відношення до забезпечення демократії в державі.

Так, відповідно до ст. 1 Основного Закону України є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою держава. При цьому відповідно до ст. 36 громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей. Політичні партії в Україні сприяють формуванню й вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах.

Якщо кореспондувати ці дві статті зі ст. 36 Конституції України, можна дійти висновку про те, що політична партія як суб'єкт виборчого процесу на конституційному рівні

визнається одним з інструментів забезпечення демократії в державі, що, безумовно, є важливою складовою її конституційно-правового статусу.

Демократія – це державна форма й життєвий устрій. Вона є державною формою у своїй інституційній частині. У її розпорядженні перебувають парламент, держава, партії, громадське врядування. Проте інституційна частина є нежиттєздатною, якщо вона не заповнюється людьми, тобто демократія становить устрій життя людей. Люди, що виявляють політичну активність і живуть у демократичній системі, повинні поводитися згідно з демократичним порядком. Їхні уявлення про цінності, спосіб дії й сама поведінка мають бути визначені основними правилами демократії. Вони потребують культури демократії для того, щоб інституційна частина доповнилася живою часткою демократичного поведіння людей. Демократії як життєвому устрою треба вчитися. Вона потребує складних процесів навчання. Навчання починається в родині, продовжується в школі й університеті й підводить до політико-освітньої роботи в партіях або подібних до партій фундаціях чи освітніх закладах. Цінності й чесноти демократії, правила віднайдення рішень – усе це треба вивчати та практикувати. Демократичні цінності становлять головну тему політико-освітньої роботи. Не досить розтлумачити підростаючій генерації ідеали демократії, вона має здійснити демократію на практиці. Із цього постають можливості та шляхи участі в політиці. У такий спосіб може бути пробуджене розуміння практичної необхідності віднайдення політичних рішень. Демократію вивчають не лише шляхом накопичення знань, вона живе ще й за рахунок активної участі в політичному житті. Як здійснювати вплив на прийняття демократичних рішень, повинна навчати політична освіта.

Іншим ключовим словом є плюралізм. Плюралізм закликає політичну освіту розглядати актуальні течії часу. Пильність потрібна саме там, де нібито заради кращого пізнання перетинається межа толерантності. Політична освіта як адвокат загального блага та демократії намагається, відповідно до свого розуміння основних цінностей, визначити масштаби для оцінки незвичних культурних течій та розвинути форми поведіння з громадськими феноменами дезінформації [5, с. 22].

Крім цього, конституційно-правий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, що є необхідною складовою забезпечення демократичного існування держави, є її безпосереднім взаємозв'язком із такою формою безпосередньої демократії, як вибори. Треба окремо зазначити, що цей елемент конституційно-правового статусу притаманний політичній партії саме як суб'єкт виборчого процесу й не має безпосереднього стосунку до політичної партії як громадського інституту.

Так, жодна сучасна демократія не може обійтися без законодавчих органів, які формуються, звичайно, за участю політичних партій. Партійна виборча конкуренція в деяких політичних системах була замінена чи доповнена іншими формами політичної активності й ухвалення рішень, зокрема корпоративістськими та плебісцитарними. Однак загальне виборче право, конкуруючі політичні партії й законодавчі органи є виразними індикаторами сучасної демократії. Із цієї причини наявність партійних систем і їхня конфігурація помітно впливають на дієвість і громадське сприйняття демократичного ладу [6, с. 12].

Партії є необхідним елементом демократичної системи сучасності. Політичні партії виступають і невід'ємною складовою частиною громадянського суспільства. Вони вважають головним у своїй діяльності досягнення консенсусу з іншими інститутами громадянського суспільства щодо фундаментальних суспільних цінностей. Значна роль у формуванні громадянського суспільства належить і політичним реформам. В умовах демократії держава повинна знаходитися під надійним контролем суспільства, якому вона повинна передати значну частину своїх функцій. Громадянське суспільство визначається не кількістю партій, не особливостями існуючої партійної системи, а громадською активністю людей, їхньою впевненістю, що від їхнього голосу реально залежать процеси прийняття політичних, управлінських рішень [1, ст. 28].

Досліджуючи питання конституційно-правового статусу політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, доречно окремо звернути увагу на функції політичної партії в сучасному суспільстві.

Поняття «функції партій» є центральним елементом теорії політичних партій. Функції, які виконують політичні партії в політичній системі суспільства, дають нам уявлення про генезу політичних партій, їхній тип. З іншого боку, сам факт виникнення політичних

партій свідчить про наявність у соціальному та політичному житті певних потреб, які не могли бути реалізовані попередніми політичними інститутами. Під функцією політичної партії ми розуміємо завдання, які виконує політична партія в політичній системі цієї держави. Йдеться насамперед про ті завдання, які виконують лише (або переважно) політичні партії. Крім того, треба розрізняти функції партій, які закладені в певних нормативних актах, що регулюють діяльність політичних партій, і фактичні функції, які виконують політичні партії. У такому випадку суто юридичний підхід тут не є достатнім. Політичні партії можуть виконувати непередбачені законом функції й не виконувати формалізованих функцій або виконувати їх у специфічний спосіб. У будь-якому випадку, аналізуючи діяльність політичних партій, ми завжди порівнюємо здійснювані функції з тими, що їх партія як політична організація повинна виконувати. Водночас потрібно зазначити, що деякі із цих функцій властиві не лише політичним партіям, однак політичні партії виконують їх найефективніше. Реалізація важливих політичних функцій є головною метою створення й діяльності політичних партій [6, с. 234].

Висновки. Досліджуючи конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, треба також зауважити, що політичні партії можуть бути як парламентськими, так і позапарламентськими. І цей статус є прямо залежним від діяльності й успіху політичної партії як суб'єкта виборчого процесу, хоча історичні реалії пояснюють наявність такого поділу дещо ширше та глибше, ніж результат конкретної виборчої кампанії.

У будь-якому випадку конституційно-правовий статус політичної партії як суб'єкта виборчого процесу доречно досліджувати через призму її прагнення до влади. Адже метою будь-якої політичної партії є прагнення впливати на хід суспільних процесів, причому головним інструментом цього впливу є участь у функціонуванні держави. Партії мають на меті підкорити собі державний апарат і керувати ним, тобто впливати на політичні рішення, прийняті державою [1, с. 13].

Список використаних джерел:

1. Хімченко О. Політичні партії і виборчий процес в умовах розбудови демократичного суспільства : навчальний посібник / О. Хімченко ; Південнослов'янський ін-т Київського славістичного ун-ту. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 208 с.
2. Чуб О. Конституційне право громадян України на участь в управлінні державними справами : [монографія] / О. Чуб. – Х. : Одісей, 2005. – 232 с.
3. Конституційне право України : [підручник] / за ред. В. Колісника, Ю. Барабаша. – Х. : Право, 2010. – 416 с.
4. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті : у 2 т. – Нью-Йорк : Сучасність, 1983– . Т. 1. – 1983. – С. 53–55.
5. Тезінг Й. Політичні партії в демократичному суспільстві / Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – 2-ге вид. – К., 2001. – 128 с.
6. Шведа Ю. Теорія політичних партій і партійних систем : [навчальний посібник] / Ю. Шведа. – Л. : Тріада плюс, 2004. – 528 с.

